

Töttös Gábor

A béna rajkó is kedves az anyjának

avagy

Az én cigánytörténeteim

Olyan országban, ahol a XXI. században a Kossuth rádió kabaréjában hónapról hónapra nagy sikert arat a cigányos beszédmodort imitáló, a népcsoport (vélt vagy valós) jellegzetességeit kifestő műsorszám, amelyben persze ma is jó kinevetni az elesettebbet, akinél, azt hisszük, különbek vagyunk, szóval itt és ma mindenki csak a saját cigánytörténeteit írhatja meg és idézheti fel. Magam sem teszek másként. A válogatás önkényes, mozaikszerű, hiányos és elfogult, de talán nem érdektelen, s mellesleg több mint 300 évet ível át.

*

A címben szereplő bölcsesség, amely biztosan magyar találmány, Baranyai Decsi János 1598-ban megjelent első magyar közmondásgyűjteményéből, az *Adagiorumból* származik. Bizonyos, hogy nem tekinthet vissza – a szólások számos darabjával ellentétben – görög és latin előzményekre, hiszen e két kultúra termékeny ókorában a cigányok még messze bolyongtak Európától. Ízelgetem a gondolatot s a mögötte rejlő megfigyelést. A béna rajkó is kedves az anyjának: aki ezt kigondolta, jól látta meg – máig érvényes jellemzőként –, mennyire szeretik szüleik a purdékot; egyszerre akarta éreztetni a jelenség meghittségét, de azért azt a mosolyos lenézést is, ami majd évszázadokig jellemzi a magyar-cigány viszonyt.

*

Pár évszázada jó szándékú, de embertelen törvények és elgondolások kapkodnak ama kicsi rajkó után, aki majd oly idillien bukkan elő Babits Mihály versében 1911-ben. Mária Terézia felvilágosult uralkodói hevülettel 1760-ban úgy akarta megoldani a cigánykérdést, hogy a gyermekeiket elvette volna tőlük, s a parasztoknak adta volna. Azt gondolhatnánk, ehhez hasonló borzalmas ötlet aztán nem is jött elő a történelem folyamán. Dehogynem, méghozzá közel kétszázötven év múlva, ahogy arról a Szekszárdon megjelent Közérdek tudósított 1905. július 8-án. Már a cikk bevezető mondata híven tükrözi a hozzáállást: „Évtizedek hangos követelése, hogy a cigány kérdés, a modern civilizáció eme szemétdombja végre-valahára eltűnjék a szemünk elől.” Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület javaslatot dolgozott ki, melynek első pontja: „A kóbor cigányok gyermekeit 7 éves korukban elhagyottaknak nyilvánítsák s nevelésükről az állam gondoskodik.” A remélhető eredményt így összegzi a névtelenségbe

burkolódzó tudósító: „így van kilátás reá, hogy ez a kérdés, ha egyszerre a végleges megoldás stádiumába nem is jut el, de legalább a kezdet legkezdetén egyszer már túlesünk s ez a civilizációra szégyenletes állapot a veszedelmes mozgó faj állandó letelepítésével, ha most nem is, de jó idők múltán hazánk, sőt az egész művelt világ örömeire mégis csak meg fog szünni...”

Babits *Cigánydala* ilyen közhangulatban jelenik meg hat év múlva a Nyugatban. A pici rajkó, aki ringatózva alszik a bugyorban, majd a szederfán (ennek 1885-ben plántált sora mellett, a Szekszárdtól a Dunához vezető útnál táboroztak a költő látta cigányok). Picit fél, sírdogál, naivan éli világát. Mindez annyi meghitt kedvességgel, amennyi a magyar irodalom évszázadaiban összesen sem hangzott a cigányságról szóló írásokban.

Azt gondolhatnánk, ezzel vége is az összefüggéseknek, mert nem tudhatjuk, mi volt erről a kortársak véleménye. Pedig tudjuk. Babits Mihály először 1911-ben, a nőegylet fennállása 50. évfordulóján szerepelt szülővárosában. Hét év múlva került sor a következő föllépésre. A Tolnamegyei Közlöny 1918-ban így harangozta be a húsvét hétfőjén tartandó műsort: „Az estély egyik fő érdekessége lesz Babits Mihálynak, a kiváló költőnek, a Petőfi Társaság tagjának közreműködése. Örömmel nézünk eléje szereplésének. Babits Mihály a fővárosban gyakrabban tart felolvasásokat költeményeiből vagy prózai dolgozataiból, s a műértő közönség mindig élvezettel hallgatja.” Ehhez képest a hetilap főszerkesztője április 7-i értékelésében egyszerre igazolja, mennyire nem értette sem a *Húsvét előtt* sodró békevagyát, sem a *Cigánydal* emberközeli báját, s azt, hogy milyen mély ellenszenv nyomait véste tudatába az utóbbi költemény. „Babits Mihály költői nyelvének szépségeit mi is megbámultuk, rithmus zajlásaiba bekapcsolódva fellendültünk, de nem az élő, harcoló-vérző nyugat érzelmvilágába, – hanem leghatásosabb tavaszi dalában is csak a nyugatosok szép szóáradatú márciusi szerelméig tudott felvinni: de hát újszerű csengő-bongó tavaszébredésünk hangját is bizony ma gyöngévé teszi a história élő múzsája, mely az »arma virumque« szívreszkettető akkordjaival veri fel az eget. Ma nem állunk meg a bugyros pereputtyos cigányasszonynál, meg a hasonló eszmekörök nem látjuk meg, ha még oly hüpermodern, hol darabos, hol esztergályozott műrecek számba menő költői rythmusözönnel pengetik is fülünkbe.”

A költő már első kötetének nyitó versébe belopta a motívumot: „Nézz fel az égre: barna cigány ködök...”, s másik költeménye, az *Aliscum éjhajú lánya* – Aliscum szülővárosának általa a római kori Alisca nevéből alkotott változata – még a magyar kritika által föl nem fedezett s így soha szóvá nem tett anakronizmust is vállalja, amikor az ókorba csempészi a népcsoportot: „Rómában a Tiberisnél / van ám keletje a lánynak; / lakomákban, asztalok alján / táncolnak s csókokat hánynak. // Sok szóke, barna leányok, / és héber, rőthaju szintén, / s cigány s kökényszemü germán; – / de oly büvös egy se, mint én.”

Két évtized múlva prózájában és versében is felbukkan majd ez a gondolati elem. Az 1926-ban befejezett *Halálfiái* című regényben ott búvik a legrégebbi élmény, egy fürdőzés, amelynek látványbeli elevenségére épülhetett hajdan a közeledés vágya. „A Csörge-tó apró kis pocsolya volt a Sót [a regénybeli Szekszárd] melletti lapályon, egyik részén a lovak és tehének itatója; itt meneteles volt a part és a parasztok szekeresül hajtották bele gebéiket a sáros vízbe, víg ugrándaózással szaladván utánuk a csengős csikó; parasztfiúk és cigánylányok

szoktak fürödni itt; a fiúk, parasztszemérmükben, a Medici Venus mozdulatával takargatva kényes részüket, szaladtak bele az iszapba, a lányok ellenben szemérmetlenül csillogtatták barna testüket a napon. Sötétzöld nádbokréták és vén fűzek adták a háttérrel ehhez a mitológiai képhez, melyet lopva bámultak meg egy-egy pillantással a másik oldalon fürdőző illedelmes úri lánykák, viaszos vászon fürdőkalapjaik alól... Egy csörgetői nap szép és nagy dolog volt.”

(Ettől futamodásnyira húzódik az az eperfasor, melynek árnyában a cigányok tanyáznak régi időktől fogva. Így esett meg, hogy a központi járás főszolgabírója 1882. július 8-án egy 70 tagból álló teknővájó cigánycsapatot kísértetett be, s meglepetve tapasztalta: születési helyüket kérdezve valamennyien erdőket, határfákat, dűlőutakat, faluszéleket mondtak. A bekísérésnek persze nem statisztikakészítés volt az oka, hanem az, hogy előzőleg a csapat mellett hajtattott el hintaján az alispán, de a teknővájók kutyái az árokba hajszolták a lovakat, s a méltóságos úr akarátán kívül közelebbi érintkezésbe jött az áldott anyafölddel...)

Babits másik 1926-os motívumidézése már nem saját élmény, hanem merőben lelki azonosulás és szimbólumképzés. A *Cigány a siralomházban* az ifjúkori élmények visszfényétől az azonosulásig és a sorsközösségéig vezet, eközben alig vesszük észre, hogy a *Cigánydalt* mennyi valós és gondolati visszautalás és áthallás idézi. „Nem magamért sírok én: testvérem van millió / és a legtöbb oly szegény, oly szegény, / még álmából sem ismeri ami jó. // Kalibát ácsolna magának az erdőn: de tilos a fa / és örül ha egy nagy skatulyás házban / jut neki egy városi zord kis skatulya.”

*

Akiknek még ennyi sem jut, vagyis a helységekken kívül táborozó sátoros cigányoknak külön történelmi szálát fonta a történelem. Akadtak köztük olyanok, akik 1864 őszén Berlinig is eljutottak, s erről a korabeli sajtó is megemlékezett.

„az a kép, a melyet lapunk mai számában lát az olvasó, híven a természet után, s berlini művészekről van rajzolva, kik a porosz főváros számos polgárával együtt seregesen mentek bámulni azon cigány-karavánt, mely nem régiben, a jó ég tudja, Magyarország melyik sarkából s minő utakon vergődött egészen a berlini vámserompókig. A német művészek e látmányt, az ő szempontjaikból, valódi ritka szerencsének nézték, és sietve siettek, e ci-

vilizálatlan, de szerintök igen regényes és érdekes vad emberi csoportokat le-rajzolni s különféle képekben közzétenni. Azt írták, hogy ritka élvezet volt rajok nézve e karcsú, izmos testalkatok, ez olajsín barna arcbőr, e magas homlokok s mélyen fekvő, fekete szemek, a fénylő fekete, dús haj éj szakál s a vakítólag fehér fogak szemlélete. Mind ez elbájolta a német művészeket.”

Egy év múlva a honi – nem éppen dicső – múltra emlékezett szintén a Vasárnapi Ujság 1865. szeptember 3-án, amikor a Wilkommenkulturtól jócskán eltérő (réginek mondott) fogadtatásról mesélt. „A sátoros cigányok elriasztása hajdan. Mint a múlt idők néha túlságos tréfáit jellemző adat, nem lesz érdektelen tudni, hogy csak egy pár évtizeddel ezelőtt a székely földön az ifjak mi módon szokták elriasztani a falu végén letelepült, s már kártékonyvá vált sátoros cigány-csoportot. A végrehajtás úgy történt meg, hogy a cigány tanyára dülő magaslatra – mely mentől emelkedettebb, annál célszerűbb volt – fölemeltek valamely kiszolgált kereket, s nem egyszer többet is egynél, és ott szalmával, s más könnyen éghető anyaggal annak falait, küllőit, sőt agyát is műértőleg betekergették, rászorították, s aztán meggyújtották. Azután a már lángba borult kereket a kifeszített sátorok irányában meglódították. Ezen égő alkotmány a sebes forgás miatt még élesített lánggal a telep közé sodorván magát, ott néha kártékony hatással rombolt, néha pedig hatástalanul tova robogott. Alig lehet képzelni az ily expeditio által felriasztott tanyán rögtönzött láрма-zavart, a lőtást-futást, óbégatást, átkozódást. Akármint futotta meg pályáját a tüzes követ, a sátoros cigányok másnap virradóra már útkészen állottak, s ezen fiatal könnyűvérúséggel párosult kegyetlen tréfa a vándor csoportnak valamely helység határáról tovább riasztására legfoganatosabb volt, sőt évtizedek múlva is csak átkozódva emlékeztek azon helységekre, melyben ily fogadtatásban részesültek. A korszellem haladtával, ma már az ily ókori kicsapongás is végét érte.”

Ámde lett helyette újabb. Az idézett lapban március 19-én olvashatták a következőt: „(Idétlen tréfa.) A sátor-a.-ujhelyi cigányok minden télen az oda való szőlők karóit szokták kegyetlenül megdézsmálni s más tüzelőszerek hiányában e karókat használják fel kunyhóik fűtésére. Egy odavaló szőlőtulajdonos a szőlőkarók pusztításának meggátolására azt a rózsa [!] tréfát követte el, hogy több vastagabb karót is veretett szőlejébe, melyek lóporral voltak megtöltve. A cigányok természetesen a vastagabb karók után kapkodtak, be is fűtöttek velök, de a kunyhónak egyik tetemes része csakhamar légbe röpült s nem csak a kevés ágynemű s egyéb bútorzat jutott tönkre, hanem maguk is megsérültek.”

Húsz év múlva, 1885-ben ehhez képest már ugyancsak megszelídült humorral szólt a témához a Tolna megyei sajtó. „– Azután, Péter – figyelmezteti a községi bíró a falu végén sátort ütött cigányok vajdáját – azt megmondom, baj ne legyen ám! – Már akárminek nézzen is bennünket, kedves bíró uram, annyit mégiscsak tegyen fel rólunk, hogy innen csak nem lopunk, mikor hát idevalósiak vagyunk – hangzott az önérzetes válasz.”

*

Innen aztán kétfelé ágazik az emlékezet. Még ugyanebben az évben július 26-án apró hír tudatta a világgal: „Magyar cigány szótár jelenik meg nem-sokára, melyet József főherceg pártfogása mellett Györffy Endre paksi lakos szerkesztett. Le van írva benne a cigányok származása, nyelvük eredete, a népszokások, s közölve cigány dalok és imádságok”. A hírecskét szárnyra bocsátó képes hetilap, a Vasárnapi Ujság József főherceggel bensőséges kapcsolatot tartott fenn, s így első kézből nyerhette információit az alcsúti birtokán „rendezett cigánytelepet” fenntartó Habsburgoktól. Mindezek ellenére ma sem tudunk többet a szerzőről, sem a műről; s Szinnyei József, aki több tízezer író

legszemélyesebb adatait gyűjtötte össze, csupán a megjelent mű adatait közli, holott kortársként jóval több lehetősége volt, mint a mai kutatónak. Az adatok ráadásul azért is igen fontosak lennének, mert a megjelent mű az első magyar-cigány szótár volt, amelyet csak 1985-ben, tehát kerek egy évszázaddal utána követett hasonló.

Ma már szinte lehetetlen vállalkozás mindannak kiderítése, ami a kortársak számára még kézenfekvő lehetőség lett volna: ki volt Győrffy Endre, hogyan, milyen körülmények között alkotta művét; mégis néhány adattal közelebb juthatunk a titok nyitjához. Az előbb említett József főherceg *Cigány nyelvtant* szerkesztett, amelynek 1888-as előszavában olvashatjuk: „Győrffy Endre Magyar és Cigány szótár’-a is, amely 1885-ben József főherceg költségén jelent meg, eredetileg az Akadémiához volt benyújtva kiadás végett, de minthogy e könyv tisztán gyakorlati célra készült, az Akadémia alapszabályai értelmében (!) el nem fogadhatta.” A már megjelent mű helyi ismertetése sem visz közelebb az igazsághoz. A Szekszárd Vidéke című újság, amely – akárcsak Győrffy könyve – Rosenbaum Ignác paksi nyomdájában készült, 1885. szeptember 3-án azt tudatta: „a Győrffy Endre paksi lakos által írt cigány szótár (...) elhagyta a sajtót. Egyelőre csak 50 példányt hozott a szerző forgalomba (...) Győrffy 3 díszpéldányt József főhercegnek nyújtott át.” (A művet a szerző az 1885-ös pécsi országos kiállításon is bemutatta és árusította.)

A könyvet nyitó ajánlás után a kiadvány célját határozza meg a szerző, amelyben a nyelv jellegzetességéről beszél: „A cigány nyelven a nyelv szegénysége miatt egyelőre terjedelmesebben írni nem lehet. Oda törekedtem, hogy az érdeklődő közönséget e nyelvel megismertetve a szavak ragozása folytán e szótárból rövid mondatok is összeállíthatók legyenek.” Győrffy nem a cigányságnak szánta könyvét elsősorban, bár tervei, kívánalmai között hihetőleg ilyen cél is lebegett. Elgondolása szerint a nyelvet tanulni vágyó magyarok azok, akiknek szükségük van a cigány nyelv jobb ismeretére, a társadalmi érintkezés kiszélesítése és árnyalása érdekében. Felismerte azt, amit sem József főherceg, sem más – egyébként jóindulatú és tudós férfiú – elmulasztott: nem a nyelvtani vizsgálódás a legfontosabb, hiszen azt el lehet végezni a nyelv kihálásának állapotában is, hanem a kapcsolatteremtés a nyelv ismerete révén. Meglátásai természetesen nem tudományos alapokon nyugvó megfigyelések, hanem ösztönös ráérzésen alapuló következtetések. Ez azonban nemhogy levonna értékükből, hanem éppen ez teszi őket különössé, igazán nagyszerűvé.

Egy korabeli statisztika szerint Magyarország területén 1881-ben csupán 80 ezren vallották magukat cigánynak. Közülük írni és olvasni tudó 1001 volt, csak olvasni tudó 202, teljesen analfabéta viszont 78 190. Győrffy ezért is szánta művét elsősorban a magyaroknak, akik ezzel is közelebb kerülhetnek a több száz éve velük élő, de nem, vagy félreismert népcsoporthoz. „*A cigányok származásáról úgy nyelvük és szokásaikról*” szóló három és fél oldalas bevezetőben előítéletektől mentesen, alapjában emberséges hozzáállással találkozunk: ez aligha jellemezhetette a kortársakat. Nem változtat ezen a naiv nyelvszemlélet sem.

Joggal merül fel ezután, mondhatunk-e többet Győrffy Endréről annál, amit könyvében a neve mellett közöl: „magánzó”. Mint annyiszor, most is egy véletlen segítette a kutatást némi eredménnyre. 1881-ben mozgalom indult

Tolna megyében, főgimnázium létesítése érdekében. Az érvek között szerepelt eredeti népi tehetségek fölfedezése, akiknek sorában első volt Baráth Nándor ozorai csillagvizsgáló, a második pedig Győrffy Endre. Az ekkori adatból tudunk meg néhány érdekességet a szerzőről. „Győrffy Endre bölcskei magánzó, ki hajdan szűcsmester volt, szabad óráit nyelvek tanulására fordítva többek között a cigány nyelvet is elsajátította, s azt tökéletesen bírván, másokkal is megismertetni, megkedveltetni igyekszik. E célból *A cigány nyelv teljes anyaga* című könyvet írt, szótárt, közmondásokat, beszélgetéseket, leveleket és dalokat tartalmazót. Bár nem lép föl e mű szaktudományi dolgozat igényével, tartalmánál, újdonságánál fogva igen érdekes, ily szempontból ajánljuk olvasóink figyelmébe. (...) Mutatóul közlünk pár közmondást és dalt. Te túha dive ovla. (Holnap is nap lesz.) Madzsa odgya ki jatut naakharna. (Ne menj oda, ahova nem hívnak.) Ma páty ogullo alav észke. (Ne higgy az édes beszédnek.)” A továbbiakban az 1885-ben megjelent kötetben is szereplő két dalt, az „Azt mondják, hogy sem asztalom, sem székem” és a „Belenézek a kisebbik zsebbebe” kezdetűeket közli magyar és cigány nyelven. Ennyiből is nyilvánvaló, hogy József főherceg egy már 1881-ben készen álló mű megjelentetéséhez járult hozzá – s csupán anyagilag.

A mű maradandó értékét jól mutatja a 2011-es hasonmás kiadásának előszavából idézett néhány mondat. „A hatszáz év óta velünk élő, kárpáti nyelvjárást beszélő cigányok nyelvének első és mindeddig egyetlen szótára eredetileg 1885-ben jelent meg Pakson. A cigányokkal foglalkozó irodalom egyik legritkább, legbecsesebb darabja a méltatlanul elhanyagolt kárpáti cigányság indiai eredetű, kiveszőben lévő nyelvét mutatja be. A Magyar Roma Történeti Könyvtár negyedik kötetét ajánljuk mindazoknak, akik szeretnék közelebbről megismerni a cigány nyelvet, a cigány kultúrát.”

Aki persze azt hiszi, hogy az atomvárosban például van Győrffy Endre utca, emléktábla vagy a megbecsülésnek bármi kézzelfogható jele, az bizony téved...

*

Ami a sátoros cigányokhoz való viszonyulást illeti, az persze másfelé is ágazott. Akadt egy főúri hölgy, a Zombán 1861-ben született bárónő, Dőry Etelka, aki a Magyar Salon számára 1891-ben fényképeket is készített róluk. Nem tudjuk, hogy a *Tolna megyei nőlexikon* szerint Bécsben tanult, kiválóan zongorázó, több teniszversenyen díjat nyert, a Dombóvár melletti Tüske-pusztán száznál több munkást is foglalkoztató, külföldön is ismert Dőry-konzervgyár

alapítóját mi készítette a dokumentumértékű felvételekre, annyi bizonyos: nem vezett el a korban a tengernyi sok hasonló fotográfia között. (Bár azt tudjuk: évtizedekkel később a Tolna vármegyei múzeum munkatársa, Kovách Aladár a népi épületek dokumentálásakor hasonló képeket készített.)

Azonban Dóry Etelkával egy időben és egy megyében működött Buday Gyula csendőr hadnagy szakaszparancsnok, majd érdemei elismeréséül főhadnagy és a királyi érdemkereszt tulajdonosa. Két olyan tüntetést is szétesztaltott szuronyrohammal, amelyben több emberhalál is mutatta „következetes szigorát”, de külön Buday-féle módszerként ajánlották a XX. század elején a vándorcigányokkal való bánásmódját is. Ez röviden abból állt, hogy hetente többször addig „ellenőrizte”, zaklatta a csapatokat, amíg azok megunva tovább nem álltak.

Szintén ugyanebben a megyében, a Szekszárd várossá válásának évében, 1905-ben indult Közérdek, amely nemcsak nevében hordta célját, hanem tett is ezért, meglepő ötlettel állt elő 1906. március 24-i számában, amikor *Egy pap* aláírással azt javasolta, hogy ne az afrikai vademberek megtérítésén fáradozzanak, hanem a cigányokén.

„A cigánykérdéssel már a kormányok is foglalkoztak, hogy mikép lehetne azt a közveszélyes népfajt megfékezni, ártalmatlanná tenni. Próbálták kényszereszközükkel egész az emberirtás kegyetlenségéig; próbálta nem kisebb ember, mint boldogult József főherceg, a legodaadóbb emberszeretettel, a civilizáció számára megnyerni. Mindezek a kísérletek hajótörést szenvedtek.

Egy kísérlet volna még, a melyet még nem tettek meg, egy út, a melyen még el nem indultak: a cigánymisszió. Igaz, hogy cigányaink már nem pogányok, de valljuk meg, hogy csak névleg keresztyének.” (Eszünkbe juttathatja az okfejtés Vas Gereben régi adomáját: „A lélek halhatatlanságáról beszélt a pap a cigánynak, s mikor már annyit beszélt, hogy más jóra való félannyiból is elhitte volna, kérdi: – Na, fiam, hiszed-e? – Hisem, uram, hisem, hanem majd meglássa a tisztelendő úr, hogy mégsem lesz igazs.”)

„A magyar katolikus egyháznak kellene küldeni misszionáriusokat az ő szegény, tudatlan, vallásban nevetlen s e miatt a bűn és nyomor fertőjébe merült gyermekeihez. Ezek sem rosszabbak, mint a bálványimádó, emberevő vadak, és ezek itt vannak, nem messze tengereken át, csak a falu végére kellene hozzájuk kimenni s az ő putrijaikban, füstös sátraikban köztük letelepedve, szeretettel, mindent túró szeretettel »kényszeríteni« őket, hogy a keresztyén civilizáció asztalánál a keresztyén erkölcsiség menyegzői ruhájában foglaljanak helyet.” A szerkesztő ehhez csillag alatt hozzáfűzte: „Mecgselekedhetnek ezt más vallásnak papjai is.”

Egy hét múlva ugyanez a lap már életszerűen ábrázolta, hogy a keresztyéni türelem és együttérzés nem lenne hiábavaló. Az *Utcai jelenet* című kis színes hír a korabeli Szekszárdra visz bennünket: „Néha-néha akad egy kis multság is az utcán sétálók számára. Tegnapelőtt egy cigányasszonyon és mintegy négyéves gyermekén mulatott a közönség. Az asszony a Seiner-féle bolt előtt és a kocsiuTON egy bottal intette a kisiúT engedelmességre, az pedig sírt és böggött, ahogy kifért a torkán; ekkor a karon ülő gyermeket a földre helyezte az anya, és kézzel, bottal tanította a rajkót engedelmességre. A szófogadó rajkó pedig kövekkel és sárhantokkal dobálta az anyját folytonos sivalkodás közt. Az utca fiatalsága, sőt egy-két felnőtt is biztatták a rajkót nagyobb multság kedvéért. Azonban rendőrt a mulatozók között nem láttunk.”

Így aztán aktuális maradt az egy héttel korábban fölített kérdés: „Egy megkeresztelt pogány átlag több mint ezer koronájába kerül a missziónak: egy a

valódi keresztény civilizációnak megnyert cigány nem érne meg ennyit?” Ki-ki eldöntheti, hogy a négy emberöltővel előbb fölvetett ötlet korszerűtlen-e ma?

*

Az idők folyamán annyi minden elveszett vagy homályba merült. Csupán személynévként maradt fenn egy – talán baráti ötletből, szépítő szándékból alkotott – szó, s ez a *barnász* (cigány, cigányzenész). Számítógépem természetesen aláhúzza, szótárakban, még Szily Kálmán jeles, nyelvújítást dokumentáló művében is hasztalan keresem, pedig én még olvastam az 1848-as ünnepély tudósításában: „derék barnászaink a Rákóczy [!] indulót húzták”. Ma már csak szerzői meg családnevként van nyoma.

*

Nem szokták idézni – még összes művei közt sem! – Jókainak azt a versét, melyet Kakas Márton álnéven írt, s 1859. augusztus 27-én adott közre az Üstökösben, abból az alkalomból, hogy „hírhedett zenésze a világnak” megjelentette Párizsban, francia nyelven *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* (A cigányokról és zenéjükéről Magyarországon) című könyvét. Ki gondolná, hogy e tanulmánya miatt nem nyugszanak Liszt hamvai hazánkban? Merésznek tűnhet az állítás, de azért igaz...

Bár nem rövid, de tanulságos Jókai 84 soros költeményéből idéznünk a bevezető szakaszokat, néhány további kitételét, majd a záró strófát. „»Et tu mi fili Brute!« Még te is / Ellenünk fordulsz, oh nagy zenész? / Ág is húzza a szegényt, felőlünk / Nem beszél hír, külföld ránk se néz. / Csupán ősi nyelvünk lelke él még / S vérünk lángja, a magyar zene; / Az a dal, mit hogyha hall a honfi, / Könnye [!] lábbad [!] mind a két szeme. / Az a dal, mely szivből jött és szivbe / Visszatér; mely együtt sír velünk, / Mely beszél, mit el nem mondhat a száj, / Mit belül csak némán érezünk. / Az a dal, mit egykor istenitél [’istenítettél’] / S lelkesülni tudtál zengzetén / És a mit most, mint avult játékszert, / Te vén gyermek! könnyen összetépsz. // Azt beszéled: – s szavad messzehangzó; / Hogy e méla dallam nem mienk; / Hogy az nem a magyar ősi búja / És jó kedve, benne a mi zeng. / Csak egy vándor, züllött népcsaládnak / Hangja az, mely jött hazátlanul: / Énekelni édes szülőföldről / A magyar nemzet ettől tanult, / Délcegségét lopta koldusoktól, / Hó tüzét bohóc szeszély adá. / Csak az üres csengő-pengő hang volt, / Mi a szíveket elragadó. / Nincs magyar dal! mert az a cigányé, / Az álmodta, az találta ki; / Csak azután, hogy a dallam meg volt, / Firkált hozzá verset valaki.”

„Mit tudod te, mi a honfi bánat, / A ki senkihez sem tartozol. [...] Mit tudod te, hogy mi a magyar dal? / Ki »jövő zenéjét« alkotod.” [...] „Te, ki anyád édes drága nyelvén / Egy ígét ki nem tudsz ejteni!” [...] „...mit rólunk írtál, nem más / Mint gondatlan szerzett rágalom; / Olyan, minőt szoktak írni többen: / »Népismertetés a pamlagon.«” [...] „Nem gyűlölünk: azt megválogatjuk / Múltakra nem emlékeztetünk. / Nem vitázunk; hiszen hallgatásunk / Olyan régen jól illik nekünk. / A szegény cigányra sem haragszunk, / Kinek ilyen szépen odaadsz. / Elhúzatjuk vele »az én nótám«, / Sőt még össze is csókoljuk azt. / A magyar dal azért marad annak; / (Ez az egy ki senkitől se fél) / Mi sem esünk nagyon búnak érte, / A cigány sem lesz nagyon kevély, / De fáj mégis, hogy kit dicső költőnk / Első honfivá tett szép dalán / Most kimondja, hogy még azt se tudta / Rólunk: voltaképen kik valánk?”

Igazi, elkeseredett gondolatok. De hát egy olyan országban, amelynek legnagyobb költője, az itt is emlegetett Vörösmarty a magyar irodalom legsúlyosabb átokversét írta meg Görgey ellen, s ahol valóban elkeserítő a helyzet, ugyan mit várhatunk? S persze a mű a jogos bírálattal mellett (és főleg helyett) sok tekintetben személyeskedő és igazságtalan – ahogy az már ilyen esetekben lenni szokott. Az író és a zeneszerző kapcsolata azonban idő múltán kedvezően változott, ahogy erről – a Mester látogatása nyomán – kedélyes írásban maga is beszámolt. Liszt közben megalapította a Zeneakadémiát, s ebben meg még seregnyi ügyben szorgoskodott hazája érdekében. Első fellépésétől a végsőig mindig következetesen magyarnak vallotta magát, s kifejezte óháját: honi földben kíván nyugodni.

Így halt meg 1886. július végén Bayreuthban. Lánya, Cosima – tekintettel a biológiai állapotra is – ott temettette el, de Haynald esztergomi bíboros azonnal mozgalmat indított hamvai hazahozatalára. Ennek híre eljutott Cosimához, aki ahhoz a feltételhez kötötte ezt, hogy az Országgyűlés illően tiszteletteljes formában kérje ezt, s gondoskodjék a megfelelő anyagi háttérről is. „A Magyar Írók és Művészek Társasága és az Országos Magyar Daláregyesület Liszt Ferenc hamvainak hazaszállíttatása és Budapesten megfelelő helyen való eltemettetése iránt kérelmeznék” a Tisztelt Ház 1887. február 17-i ülésén. Gajári Ödön be-terjesztő és Ábrányi Kornél támogató szavai után Tisza Kálmán miniszterelnök emelkedett szólásra, s olyan formában támogatta a javaslatot, hogy az felért egy nyilvános gyalázással, mert felidézte a régi sérelmet – porrá zúzva ezzel a nemzeti tiszteletet.

Érdeemes a képviselőházi naplóból szó szerint is idéznünk szavait. „Minde- nekelőtt azon kezdem, hogy a kérvényi bizottság határozati javaslatát a magam részéről is elfogadom (Általános helyeslés.), mert helyesnek tartom, hogy egy mindenesetre feltűnő, zseniális, ritka nagyságú művész iránt, ha művészi és társadalmi körök készek az elismerésnek a kifejezést megadni, ebben őket a kormány erkölcsileg, de csakis erkölcsileg támogatni tartozik. (Általános helyeslés.) De midőn ezt előrebocsátom, igen kérem a képviselő urakat, ne méltóztassanak többet kívánni, mint amit lehet (Általános helyeslés.), mert ré- gen meg van az mondva, *de mortuis nil nisi bene*. [halottakról csak jót szabad mondani] Ne kényszerítsenek túlzás által, hogy ezen szabály ellen vétsek. (Ál- talános helyeslés.) Én, t. képviselőház, ismétlem, a határozati javaslatot elfoga- dom, elfogadom pedig, nem mintha mindazt, amit a képviselő urak, különösen a közvetlenül előttem szóló képviselő úr mondott, elismerném, de elfogadom azért, mert magában a művészetben rejlik a nagyság, amely mellett egyéb ér- demeket nem szükséges latolgatni. (Általános helyeslés.)

És elfogadom annak dacára, amit még kénytelen vagyok az igazság érde- kében megjegyezni, hogy igaz, hogy Liszt Ferenc azt, amit mi magyar zenének tartunk, terjesztette, de éppen akkor, *mikor a magyar embernek alig maradt valamije a magyar zenén túl, hirdette széles e világon, hogy az nem magyar zene, hanem cigány*. (Egy hang a baloldalon: Meg van cáfolva! Ellenmondások. Helyeslés.) Engedelmet kérek, most nemrég is megnéztem [!] azt a brosűrt, amelyben ezt kifejtette. (Helyeslés.) De, ismétlem, elfogadom a javaslatot en- nek dacára is, mert a művészi nagyság maga elég ok arra, hogy egyéb tekintet- ben ne akarjunk kritikusok lenni. De ha elfogadom, ismétlem azon kérésemet, *ne méltóztassanak túlfeszíteni a húrt, mert el talál pattanni*. (Élénk helyeslés.)”

A Huszadik Század 1906-ban, a Napkelet 1928-ban idézte föl ezt az eseményt, de sem akkor, sem azóta nem történt semmi...

*

Visszatekintve nem kis szomorúsággal látom: legalább annyi kimaradt ebből az írásból, amennyi belefért, s személyes élményeimről még csak nem szóltam. Ezek közül egyet semmiképpen sem feledhetek. Találkoztam egy olyan cigánnyal, aki addig is, azóta is párját ritkítja. Suki Béla apja hivatását követve egyszerre volt kiváló cigányprímás és a filozófiai tudományok kandidátusa. Meg a szegedi Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium történelemtanára, az egyetemisták szakmai gyakorlatának vezetője. Végzősként így találkoztam vele kétszer. Először, amikor otthonában kerestem föl, mert szívpanaszai miatt nem tudott bejárni. Szívélyes beszélgetése velem, az ismeretlennel, engem lepett meg a legjobban, ezért érdeklődni kezdtem utána. Teltek-múltak a hetek, s viharosan bár, de sikeresen lezajlott gyakorló tanításom, melynek érdemjegyes igazolását tőle kellett megkapnom. Széles mosollyal fogadott, szinte barátként mesélt és kérdezett. Ő már hallotta és tudta, hogy a szakvezetéssel ideiglenesen megbízott igazgatóhelyettessel úgy ordítottunk egymással üvegkalickájában, ahogy talán maga Suki Béla is sokszor szeretett volna, de végül soha nem jutott el eddig, hanem csak a (később halálát is okozó) szívbajjig. Főnöke jogtalanul vette át helyettem egy óra irányítását, majd szobájában azt kiabálta: – Én már 25 éve tanítok! – De ha így tanít, arra nem lehet büszke – vágtam vissza. Jó negyedóráig zengtek a falak, s kifelé a sóbálvánnyá vált tanárok megdöbbenve pillogtak rám. A rektorig eljutott a vitánk, és semmiféle fenytést nem kaptam.

Ha akkor tudom, amit Veress Miklós – tanítványa és sógora – 1996-os, a Tiszatájban megjelent visszaemlékezéséből olvastam később, mennyi mindent kérdezhettem volna! De talán jobb így, hogy nem fárasztottam. Ezért a hosszú, de kellemes percek meg aláírása után dedikáltattam vele a sebtében beszerzett *Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései* című könyvét. Évek múltán Baka István emlegette egyik baráti látogatásakor, hogy úgy halt meg, ahogy azt önző férfikívánalmainkban nagyon is szeretnénk. (Ezt persze nem részletezem, de Veress is szól erről...)

Suki Béla emlékét, ahogy a Lisztnek asztali zenét játszó cigányprímás, az Amerikában 4000 kilométeres hangversenykörutat tevő Garai Ferkóét is egy-egy roma tanítványom írta meg javaslatomra szakdolgozatnak. Az előbbi Orsósné Bogdán Anna, *Suki Béla élete és filozófiai munkássága* 2001-ből, az utóbbit Orsós Zoltán, aki maga is kiváló zenész, s ma már őrnagy, a Tolna Megyei Rendőr-főkapitányság bűnmegelőzési kiemelt főelőadója.

Számos szakdolgozóm közül, akik ebből a népcsoportból kerültek ki, külön figyelmet érdemel – és megjelenésért kiált – Jovánovics Henrietta *Fejezetek Alsószentmárton szokás- és viselettörténetéből* című munkája, amely 2017-ben készült, az ottani beás cigányok teljes néprajzi állapotát bemutatja eredeti beás nyelven gyűjtött és leírt, valamint magyarra lefordított interjúival, kiváló stílusú, példás helyesírású s mindemellett magvas megállapításokban bővelkedő dolgozata. Ráadásul e népcsoportrésznek ez az egyetlen ilyen mélységű s persze a benne élő szeretetét is tükröző bemutatása. Mert azért nemcsak a béna rajkót lehet szeretni, hanem azt is, aki a nyakunkba ülve messzebbre lát majd nálunk...